

A KÖNYVTÁRI TERVEZÉS NÉHÁNY PROBLÉMÁJA AZ NDK-BAN

Az NDK kulturális minisztériumának dokumentuma „*Az 1986–1990-es öt éves terv könyvtári fejlesztésének fő elvei*” meghatározza könyvtárügyünk tervezésének módszereit. A könyvtári tervezés nehézségei közül egy szempontot szeretnék – a közművelődési könyvtárak példáján – kiemelni: A könyvtárak túlnyomórészt olyan intézmények, amelyek a legkülönbözőbb fenntartóknak, üzemeknek és intézményeknek vannak alárendelve, tervezésük is ott történik. A közművelődési könyvtárak eme heterogén összességének tervezését felsőbb szintről csak általános jellegű központi irányelvekkel és az alapkérdések szükséges koordinálásával lehet végezni. A konkrét, tervszámokra lebontott tervezés csak ott lehetséges, ahol hasonló feladatkörű, profilú könyvtárakat központosított (területi, illetve intézményi) hálózatok fognak össze. A szakmailag orientált hálózatok esetében a részletes tervezés csak korlátozott mértékben alkalmazható.

A konkrét tervezés és az általános irányelvek alkalmazásának különbözősége azonban véleményünk szerint nem annyira a magyar kollégák által, erre az értekezletre összeállított téziseikben megfogalmazott „erős kontroll helyett szabályozás” ellentétes pólusainak a kifejeződése, sokkal inkább a könyvtárügy jellegéből magából, valamint népgazdaságunk fejlett tervezési módszereiből fakad. Nincs értelme és nem is szükséges minden egyes könyvtár fejlesztését központi tervekben meghatározni.

A közművelődési könyvtári tervezéssel kapcsolatban az NDK-ban az utóbbi években jelentős lépések történtek, illetve jelenleg is folyamatban vannak. Célunk az, hogy a könyvtáraknak és fenntartóiknak hosszú távú, differenciált irányelveket adjunk, amelyek alapul szolgálnak a részletes helyi tervezés számára. Az irányelvek a közművelődési könyvtárak ösztársadalmi feladatait határozzák meg, megteremtik a helyi tervezés számára a lehető legjobb előfeltételeket.

A központi irányelvek és a helyi tervezési tevékenység összehangolásával először a kulturális és a pénzügyminisztérium 1973-as rendelete foglalkozott. Most szükségessé vált a rendelet aktualizálása. A jelenlegi rendeletet két tendencia jellemzi:

- a központilag rögzített előírásoknak a legfontosabbakra és a legszükségesebbekre való korlátozása,
- a hosszú távú tervezés kiindulópontjainak és alapvonalainak meghatározása.

A rendelet ezért ismételten és határozottabban szabályozza a helyi tanácsok és a könyvtári vezetés felelősségét a tervezésben, valamint a hozzátartozó eljárás módokat. Abból indulunk ki, hogy a könyvtári állomány nagysága és minősége döntő faktor a teljesítmény és az azok eléréséhez szükséges ráfordítások szempontjából. A közművelődési könyvtárak feladatainak széles skálája – a mellékfoglalkozásban vezetett községi könyvtártól a nagy területi tudományos könyvtárig – természetesen szükségessé teszi a feladatorientált irányelvek kialakítását.

A rendelet törekszik arra, hogy a közművelődési könyvtárak fejlesztésének néhány fontos pontját konkrét előírásokkal is elősegítse és megkönnyítse. Így például meghatározza, hogy minden 3 000 lakos feletti településen főhivatású könyvtáros által vezetett könyvtárat kell létrehozni, illetve, hogy minden könyvtárban, ahol a könyvtári egység-

állomány a tízezret meghaladja, főhivatású könyvtárosokat kell alkalmazni. Az újonnan alapítandó könyvtárak állományát a megnyitás előtt öt évvel el kell kezdeni építeni. A rendelet ezen kívül általánosan meghatározza, hogy:

- a könyvtárak teljesítményét mennyiségileg és minőségileg javítani kell,
- emelni kell a könyvtári munka hatékonyságát tartalmi szempontból is, javítani kell a munkaszervezetet,
- az összehasonlítható könyvtárakban a fennálló kapacitás- és teljesítménykülönbségeket meg kell szüntetni.

A rendelet a könyvállomány, a munkaerő és az anyagi-technikai feltételek folyamatos – és nem ugrásszerű – növekedésére, illetve fejlődésére számít.

A könyvállomány fejlesztésével kapcsolatos irányelv figyelembe veszi, hogy a közművelődési könyvtárakban túlnyomóan a könyvek elhasználódása a jellemző, ezért az 1986–90-es évekre – a területi központi könyvtárak kivételével – előírja, hogy a szerzeményezésre használható összegek 60%-át a meglévő állomány aktualizálására kell fordítani, 40%-át pedig új beszerzésekre. Mivel az új alapítású könyvtárak száma kicsi, a teljes állománybővítés csak az állományközpontokra (körzeti és városi könyvtárak, általános tudományos könyvtárak) koncentrálódhat. Irányelvek határozzák meg a gyermekirodalom és az audiovizuális dokumentumok arányát az összállományon belül.

Most van kidolgozás alatt az új létszámkeret, amelyet a kulturális minisztérium az állami tervbizottsággal és a pénzügyminisztériummal egyetértésben fog kiadni. Ezzel lehetővé válik a különböző feladatkörű könyvtárak differenciált munkaerő tervezése, az azonos feladatkörű könyvtáraknál pedig elérhető lesz a munkaerő szempontjából is a hosszú távú tervezés. A könyvtárak fenntartói számára világossá válik, hogy egy könyvtár a kapacitásának megfelelő feltételekkel és jó munkaszervezéssel képes csak a megfelelő teljesítményre.

A rendelet foglalkozik az anyagi-technikai bázis további javításával és a központosított könyvtári hálózatok kiépítésével és megszilárdításával is. A könyvtári hálózatokon belül az olvasó kiszolgálásával csak közvetetten összefüggő munkafolyamatok további koncentrálására orientál.

A közművelődési könyvtárak fejlődésére az utóbbi évtizedekben a növekvő tervszerűség és a folyamatosság volt jellemző. A szociológiai kutatások eredményei, a statisztika differenciált módszereinek alkalmazása a könyvtári munka színvonalának emelkedéséhez vezetett. A város és a falu könyvtári ellátásában mutatkozó különbségeket sikerült csökkenteni. Ennek ellenére az egyik vizsgálat mégis jelentős kapacitás- és hatékonyságbeli különbségeket mutatott ki a könyvtárak, könyvtári hálózatok között. Ezen különbségek okainak feltárása és megszüntetése a következő évek fontos feladata lesz.

Azonos feladatkörű és azonos munkafeltételekkel rendelkező könyvtárak esetében is gyakran találkozunk eltérő eredményekkel. A rendelet által előírt összehasonlító elemzések nagy segítséget nyújtanak ahhoz, hogy hibásan fejlesztett, rosszul ellátott és gyenge teljesítményű könyvtárak között egyáltalán különbséget tehesünk. Ezek felismerésére a kulturális és pénzügyminisztérium által a különböző típusú kulturális intézmények számára kidolgozott költség-haszon számításokat használjuk fel – specifikusan a könyvtári területre alkalmazva. A költség-haszon számítás bevezetését a könyvtári dolgozók kezdet-

ben szkeptikusan fogadták, attól tartva, hogy a költséget ezentúl a „legolcsóbb” könyvtár szintjére fogják leszállítani. Jelenleg azonban már széles körű egyetértés tapasztalható mert a számítások a jó teljesítményű könyvtárak és az ehhez szükséges állomány, munkaerő és anyagi-technikai feltételek biztosítása felé orientálnak. A költség-haszon számítások – mint minden összehasonlítás – sikeréhez elengedhetetlen feltétel, hogy csak hasonló lehet összehasonlíthatni. Első lépésként ezért egy terület közművelődési könyvtárait az összehasonlíthatóság elve alapján kellett csoportosítani. A csoporton belüli elemzések ennek ellenére nagyon különböző kapacitás- és teljesítménybeli eredményeket mutattak. Az elemzések megmutatták, hogy alacsony ellátottsági szint (az egy lakosra jutó állomány és munkaerő) általában alacsony könyvtári teljesítményhez vezet, míg a magas ellátottsági szint elkötelezett munkaerőkkel és racionális munkaszervezettel párosulva majdnem szükségszerűen magas könyvtári teljesítményhez vezet. Ez a felismerés ösztönözheti a helyi tanácsokat arra, hogy a gyenge teljesítményű könyvtárak költségeinek tervszerű emelésével megteremtsék az előfeltételeket a különbségek megszüntetéséhez.

A szocialista országok módszertani központjainak előző, berlini tanácskozására készült tézisekben megállapítást nyert, hogy a könyvtárak, mint a nemtermelő szférához tartozó intézmények esetében, a kapacitásfejlesztés és -kihasználás anyagi és személyi ráfordítása tervszámokban is meghatározható és tervezhető, míg a teljesítményeknek a számszerű tervezése csak részben lehetséges, mert ezek nagyrészt a könyvtárügyn kívüli szükségletek által meghatározottak, és csak nehezen számszerűsíthetők. Ennek ellenére a könyvtári tervezésre is vonatkozik „a racionális eszközfelhasználással nagyobb teljesítményt” általános népgazdasági elve. A nagyobb teljesítmény elve azonban kevésbé számszerűsíthető, elsősorban tartalmi jellegű. Egy sikeres irodalomviszakeresés társadalmi haszna számszerűen már nem is értékelhető.

A legtöbb könyvtári szolgáltatás esetében azonban a kapacitás és a teljesítmény kölcsönös kapcsolata döntő szerepet játszik. Ismeretlen azonban a kölcsönhatás tartalma, jellege és nagysága. Nem egyszerű mechanikus kapcsolat áll fenn a nagy könyvtári állomány, az emberi munka ráfordítása és az erős könyvtárhasználat között. Nyilvánvaló tény, hogy ha nincs könyvtár, a munka-, illetve a lakóhely közelében, akkor ott a könyvtárhasználók száma sem nagy, de az is igaz, hogy rosszul felszerelt és nem célszerűen elhelyezett könyvtárnak is lehet sok használója. Az is nyilvánvaló, hogy az emelkedő életszínvonal, a magasabb szakképzettségű munkaerő megköveteli a könyvtári szolgáltatások magasabb színvonalát (ha a könyvtár nem akar a társadalom követelményeihez képest lemaradni). A könyvtárak nagysága, elhelyezése és szervezettsége egyre inkább teljesítő-képességük mércéjévé válik. Ezen a tényen nem változtat néhány felhasználói csoport látszólag ellentétes tendenciája sem. Gazdasági és gazdaságon kívüli okok néhány csoport könyvtárhasználatának időleges visszaeséséhez, a felhasználói struktúra és az irodalom iránti igény megváltozásához vezetnek. Az NDK-ban csökkent a könyvtárba beiratkozott gyermekek száma, mivel a potenciális felhasználók száma is csökkent, csökkent a felnőttek száma bizonyos foglalkozási és korcsoportokban, mivel a munkaidőt a törvényesen megengedett túl „saját felelősségre” meghosszabbíthatják, vagy mert a nyugdíjasok más médiumokat helyeznek előtérbe. A magyarországihoz hasonlóan megváltozott nálunk is az irodalom iránti igény jellege is.

A könyvtári munka korlátolt tervezhetőségét a szociológiai kutatások kibővítik, színvonalát emelik. A könyvtári szociológiai kutatások („az olvasás dinamikája”), valamint más területek szociológiai kutatási eredményeinek felhasználása rendkívül fontos. Tervezzük az egyéni és tömeges irodalomszükséglet átfogó elemzését, a munkahelyi, kutatási, képzési és a szabadidővel kapcsolatos irodalom- és információszükséglet különböző mód-szerekkel való feltárását.

(Az előadásokat fordította: SZALAI G. Rozália)

GÜNNEL, Peter

GYÚJTOGATÓK GARÁZDÁLKODTAK a bonni egyetem mezőgazdasági kari könyvtárában; egy januári éjszakán az ablakot betörve hatoltak be az épületbe. Elpusztult a betűrendes cédulakatalógus (szerencsére mikrofilmen is megvan), hónapokra használhatatlanná vált az olvasóterem. Az állomány csaknem sértetlen maradt, hála a tűzoltók szakszerű munkájának is, akik igen óvatosan bántak a fecskendővel. Így is 6–800 000 márkára becsülik az anyagi kárt. (DBI-Pressespiegel, 1987. febr.)

DOKUMENTUMOK TOVÁBBÍTÁSA MÜBOLYGÓN keresztül Nyugat-Európa országai között – ez a célja az Európai Közösség és az Európai Űrhivatal Apolló programjának. Az első „éles” kísérletet 1987 januárjában hajtották végre a British Library Boston Spa-i Dokumentumszolgáltató Központjában (BLDSC). Többféle dokumentum digitalizált oldalait továbbították 25 000 mérföldre, a Francia Guyana fölött elhelyezkedő műbolygóra, s az onnan visszaérkező jeleket kinyomtatták. Jobb minőségű másolatot kaptak, mint a jelenleg használatos „hagyományos” távmásolási eljárással. Remélhetőleg már 1988-ban üzemszerűen is alkalmazzák a BLDSC-ben a műbolygós távmásolást. (BL Document Supply Centre Newsletter, 1987. márc.)